

Дискурсна проекція комунікативних намірів оповідача в англійськомовній художній літературі страждання

Марія Бехта

Кафедра прикладної лінгвістики, Національний університет "Львівська політехніка", вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, УКРАЇНА, E-mail: mariabekhta@gmail.com

The article aims at an overview of the concept "discourse" and its main characteristics. Considerable attention is paid to the definitions of categories "discourse" and "discourse analysis" provided by native and foreign linguists. Main principles of the discourse analysis of narrator's communicative intentions are outlined.

Ключові слова: дискурс, дискурс-аналіз, комунікативна інтенція, оповідач, текст.

Проблеми сутності, структури та функціонування дискурсу, а також дискурс-аналізу є одними з основних напрямків досліджень світової лінгвістики. Визначення понять дискурсу та дискурс-аналізу і сьогодні залишається об'єктом міждисциплінарних наукових дискусій.

Принципи дискурс-аналізу свідчать про зміни наукового ідеалу і критеріїв науковості (об'єктивності). Новою реальністю в лінгвістиці є включення в її предметну область ментальних утворів, з допомогою яких об'єктивується свідомість і які становлять категоріальну основу людської діяльності, передусім – мови. Означення специфіки дискурс-аналізу доречно почати з висвітлення поняття дискурсу.

Різноманітність теоретичних визначень дискурсу та підходів до його дослідження зумовлюється багатоаспектністю змісту та форм дискурсу. Вперше цей термін було вжито З. Харрісом у 1952 році у статті, присвяченій аналізу мови реклами. Під цим терміном найчастіше розуміємо мову у вживанні (*discourse* – від франц. *discours* – мовлення), зв'язний текст. Вивчення дискурсу пов'язують з іменами таких відомих мовознавців, як З. Харріс, М. Фуко, Е. Бенвеніст, Т. ван Дейк, Ж. Лакан, М. Бахтін, І. Бехта, А. Вежицька, О. Кубрякова, Н. Арутюнова, Й. Стернін, Ф. Бацевич, О. Селіванова та ін.

За визначенням Т. ван Дейка, дискурс є складною єдністю мовленнєвої форми, значення і дії, відтвореною учасниками спілкування, яка найкраще може бути охарактеризована за допомогою поняття комунікативної події (акту) [4: 87]. В цій події задіяна не лише мова у її фактичному використанні, але і ментальні процеси, які супроводжують комунікативний процес. Дискурс також можна визначити як текст, утворений в результаті мовленнєвої діяльності представників певної лінгвокультурної спільноти, який розглядається в сукупності його лінгвістичних параметрів та соціокультурного контексту [5: 162]. Французький дослідник Е. Бенвеніст визначив дискурс як "будь-яке висловлення, що зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а також наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника" [2: 276].

Дискурс, будучи комунікативною категорією, є складним соціолінгвістичним феноменом.

Британський вчений Г. Кук наголошує [8], що для дискурсу необхідна наявність трьох контекстів: текстуального, соціального і психологічного. Дискурс служить для опису тексту у безпосередньому комунікативному контексті. Він представляє собою єдність мовленнєвої практики і екстралінгвістичних факторів, необхідних для розуміння тексту. Ці фактори дають уявлення про учасників комунікації, їх наміри та цілі, умови створення та сприйняття повідомлення. Всіх дослідників дискурсу об'єднують наступні положення: природі мови відповідає динамічна, комунікативна модель, що засновується на спільній діяльності людей, які в процесі комунікації намагаються висловити свої почуття, поділитися досвідом, здійснити вплив один на одного; спілкування відбувається в комунікативних ситуаціях, які поміщені в культурний контекст; центральна роль в комунікативній ситуації належить учасникам і їх вибору засобів спілкування; текст виступає як продукт комунікації і має декілька вимірів.

З точки зору сучасної лінгвістики текст розглядається не як замкнена, чітко структурована система, а у ракурсі чинників його породження. Тому він тлумачиться як дискурс – "динамічне мовленнєве середовище, орієнтоване на виконання конкретного комунікативного завдання та вербалізацію інтенції" [7: 454]. Актуалізація інтенції розпочинається з її формування на когнітивному рівні, продовжується вербалізацією у комунікації та дискурсі й завершується інтерпретацією адресата.

Нашу увагу зосереджено на аналізі художнього дискурсу, а саме дискурсу літератури страждання. Тут варто зазначити, що художній дискурс – це не просто відображення дійсності, він створює можливий світ, свою версію, модель світу. "Художня нарація відрізняється від усного мовленнєвого дискурсу тим, що вона не передбачає повноцінної комунікативної ситуації з повноцінним мовцем і синхронним адресатом" [3: 251]. Художній дискурс є динамічним процесом взаємодії автора і читача з однієї сторони, та мовними, культурними, соціально-інтерактивними правилами – з іншої. Така взаємодія проявляється в трьох вимірах дискурсу: лінгвістичному (мовні засоби – структури, процеси і правила), міжособовому (орієнтованість на іншого, реального чи потенційного) та культурному (відображення видів діяльності, стереотипів поведінки, способів мислення, характерних для певної культури).

Адресанта повідомлення можемо інтерпретувати двояко: поза структурою твору (рівень автора-письменника – читача) і як статичний елемент твору,

як певну норму (автора-наратора – персонажа). У цій статті адресант трактується як наратор. Необхідно розрізнити комунікативні інтенції автора-письменника та комунікативні інтенції наратора-оповідача. Автор-письменник є реальною особистістю, в той час як наратор є вигаданою “паперовою” сутністю, що належить світові твору. Мовний акт наратора є частиною тексту, в той час як мовний акт автора є справжнім (реальним) комунікативним актом у межах чітко визначеної комунікативної ситуації. Діяльність наратора продукує дискурс лише фіктивно, автор ж насправді пише текст, тобто творить дискурс.

В дослідженні дискурсу виділяють декілька етапів. На першому етапі, пов’язаному з З. Харрісом, в 50х рр. XX ст. аналіз дискурсу зводився до виявлення семантико-синтаксичного механізму його внутрішньої зв’язності. З кінця 60х рр. термін “аналіз дискурсу” став використовуватися для позначення психоаналітичної техніки читання тексту, яка дозволяла б розкрити нерозкриті в самому тексті. Зараз можна говорити про декілька шкіл аналізу дискурсу, які розвиваються на основі класичної риторики, російської формалістської школи, функціоналізму, філософії мови. Сучасні тенденції його розвитку пропонують різні методи та підходи до аналізу тексту і дискурсу, серед яких теорія мовних актів Дж. Остіна та Дж. Серля, теорії П. Грайса, М. Бахтіна, структуралізм Р. Барта та Ж. Дерріди, філософія мови Л. Вітгенштейна, критичний дискурс-аналіз Т. ван Дейка та ін.

Дискурс-аналіз – “дослідження текстів та розмов у соціальних практиках” [9: X]. Дослідження дискурсу фокусується на його мовній складовій. Увага зосереджується не на мові як абстрактній сутності (як лексикон чи набір граматичних правил). Натомість, мова аналізується як засіб взаємодії. Аналіз дискурсу, таким чином, стає аналізом вчинків людини. Дискурс-аналіз “здатний здійснювати коректне висвітлення та тлумачення мовних явищ, які не можуть бути адекватно сприйняті та описані поза галуззю їх використання. Цей процес можна назвати соціально обумовленою ідентифікацією лінгвістичних особливостей ментального сприйняття істинного змісту текстів та дискурсів” [1: 23]. Текст аналізується в термінах стратегій і тактик мовців і слухачів, які беруть участь в створенні і інтерпретації цього тексту.

Застосування методу дискурс-аналізу передбачає звернення до законів і правил побудови дискурсу художніх творів жанру літератури страждання, категорій спілкування, які відображають усі складники комунікативної взаємодії.

За допомогою дискурс-аналізу розпізнаємо комунікативні інтенції оповідача. На основі відібраного матеріалу виявляємо, які мовні засоби використовуються для реалізації інтенцій та прогнозуємо ефект комунікативних стратегій та тактик наратора. Застосування дискурс-аналізу полягає у виявленні та аналізі мовних аспектів та прагматичних чинників комунікативної ситуації.

Вивчення комунікативних інтенцій оповідача з точки зору здатності мови до виконання певних функцій становить предмет комунікативно-дискурсного аналізу. Цей аналіз полягає у дослідженні “організації ментального та вербального планів соціокультурної діяльності людини, керованої певною настановою”. [6: 151] Інтенції оповідача відображають пошуки, прагнення, креативність цієї мовної інстанції. Дискурс є засобом експлікації намірів. Проблема аналізу інтенцій полягає в складності самого явища, адже комунікативні інтенції часто є нечіткими, що ускладнює їх дослідження.

Розуміння художнього тексту як дискурсу, а літератури в цілому як однієї з дискурсних практик поєднує інтереси і лінгвістики, і риторики, і літературознавства.

Підсумовуючи, зазначимо, що дискурс-аналіз застосовується для того, щоб через структуру тексту дослідити комунікативні інтенції оповідача. Він дозволяє дослідити реалізацію намірів наратора у зв’язку з соціальним, культурним, психологічним контекстом. Твори, написані у нежанрі літератури страждання, відкривають широкий спектр для дискурсного та прагматичного аналізу.

Література

1. Акульшин О.В. Дискурс-аналіз як лінгво-синергетичний психосоціальний феномен / Акульшин О.В. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия “Филология. Социальные коммуникации”. – Том 25 (64). – № 1. – С. 23-32.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. – Москва: Прогресс, 1975. – 466 с.
3. Бехта І. Дискурс наратора в англомовній прозі / Іван Бехта. – Київ: Грамота, 2004. – 304 с.
4. Т. ван Дейк. Дискурс и доминирование [Електронний ресурс] / Тойн ван Дейк // Современный дискурс-анализ. Електронный журнал. – Режим доступа : http://discourseanalysis.org/ada1_1.pdf
5. Ушакова Т.А. Роль человека в общении / Т.А. Ушакова, Н.Д. Павлова, И.А. Засова. – Москва: Наука, 1989. – 192 с.
6. Фролова І. Комунікативно-прагматичний та комунікативно-дискурсивний підходи у лінгвістиці / І.Є. Фролова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – № 38. – 2008. – С. 150-156.
7. Шабат-Савка С. Дискурс як релевантний спосіб втілення комунікативних інтенцій / Світлана Шабат-Савка // Studia Linguistica. – Вип. 5. – 2011. – С. 451-457.
8. Cook G. Discourse / Guy Cook. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – P. 1-19.
9. Wood L. Doing Discourse Analysis / Linda A. Wood, Rolf O. Kroger. – Thousand Oaks (California): Sage Publications, 2000. – 240 p.